

MIRA KOLAR

SENJSKA TRGOVAČKO-OBRTNIČKA KOMORA 1875. – 1924. II. dio (1891. – 1907.)

Mira Kolar
Draškovićeve 23
HR 10000 Zagreb

UDK: 334.78(497.5 Senj)"1875/1924"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2002-06-27

Ovaj prilog je drugi nastavak studije o senjskoj Trgovačko-obrtničkoj komori. U gotovo čitavom tom razdoblju predsjednik je Ladislav pl. Krajač, ali duša Komore je njezin tajnik Sebald Cihlar, s čijom smrću i završava ovaj period. Za Senj i čitavo područje Komore to je vrlo teško vrijeme. Prometna izolacija Senja, bez željeznice, bez kvalitetnih cesta, sa slabo uređenom lukom koju izbjegavaju čak i parobrodi Krajačeva društva, a osobito blizina bujajuće Rijeke, sve to utječe na slabljenje gospodarskog života. Otvaranje senjske Tvornice duhana zaustavilo je egzodus stanovništva, ali je pretvaralo Senj iz trgovačko-obrtnoga grada sve više u industrijski grad.

Područje senjske Trgovačko-obrtničke komore protezalo se na Ličko-krbavsku županiju, koja je 1910. imala 204.710 stanovnika i jedini grad – Senj, te nad dijelom Modruško-riječke županije, koja je 1910. imala 231.654 stanovnika s jedinim gradom – Bakrom, koji je imao te godine svega 1.092 stanovnika. Bilo je to golemo područje kojemu se nakon razvojačenja Vojne krajine nije pomoglo u bržoj prilagodbi robno-novčanom i građanskom sustavu, a koje je osobito stradalo zbog grada Rijeke, koja je potpadala izravno pod vladu u Budimpešti i koja je imala svoju vlastitu Trgovačko-obrtničku komoru čiji su interesi bili protivni interesima senjske Trgovačko-obrtničke komore. Pa ipak, razdoblje od 1891. do 1908. možemo ocijeniti kao vrlo intenzivno razdoblje u povijesti senjske Trgovačko-obrtničke komore jer je bila cijenjena jednako kao i zagrebačka i osječka komora. To je zasluga tajnika Komore Sebald Cihlara, koji je bio duša

Komore od listopada 1878. pa do 1907., kada je umro. On je imao potpuni uvid u sve gospodarske i kulturne probleme ovog kraja, koji se isprepleću, a imao je i sposobnosti da se riječju i pismom bori za ovo područje. On je ključni problem izrazio kroz slabo pomorsko, ali i cestovno i željezničko povezivanje Senja s unutrašnjošću te s Rijekom na jednoj i srednjom Dalmacijom na drugoj strani. U procesu prijelaza na parobrodarstvo senjska luka nije prilagođena potrebama novog brodarstva, pa prema riječkoj luci gravitira ne samo cijela izvozna i uvozna trgovina Mađarske već i Hrvatskog primorja. Isto se događa Senju i zbog željezničke pruge koja je izgrađena 1873. od Karlovca do Rijeke, te je vlada u Budimpešti smatrala da bi izgradnja senjske željeznice bila preskupa. Gubitkom statusa slobodne luke Senj postaje mala luka Hrvatskog primorja koja je zanimljiva samo zbog trgovine drvom, jer s vinskiom krizom koja traje od 1891. do 1904., gubi i posao nekoć razvijenog prijevoza dalmatinskih vina u unutrašnjost bivše Vojne krajine. Sa slabim kapitalom Senj ne može izaći iz krize, a dobivanje duhanske tvornice 1895. nije pravo rješenje za marljivo stanovništvo ovog kraja.

Ipak, može se uočiti da je u razdoblju od 1891. do 1908. zaustavljeno propadanje grada. To pokazuje kretanje stanovništva. Senj 1890. ima 2.785 stanovnika, dakle 8,35% manje nego 1880., ali 1900. ima 3.177 stanovnika dakle 14,08% više nego 1890., a 1910. ima 3.293 stanovnika ili 3,65% više nego deset godina prije.¹

Godina 1891. U toj godini Senj je već bio poznat kao centar opozicije protiv Khuena Hèdervàryja. Komoru već 15 godina vodi Sebald Cihlar kao tajnik, ali na predsjedničko mjesto, koje još uvijek drži Konrad Zimpermann, sve više želi doći veletrgovac, a onda i brodovlasnik i potpredsjednik Senjske štedionice Ladislav pl. Krajač (Senj, 27. VI. 1857. – Senj, 14. XI. 1928.), koji je od 1886. pa do 1893. bio i gradski načelnik, a od 1883. i sabsorski zastupnik te delegirani zastupnik u Hrvatsko-ugarskom saboru. Iako je Krajač bio blizak Khuenu Hèdervàryju, Senj od toga nije imao zadovoljavajuće koristi, jer se je i Krajač privredno više vezao uz Rijeku nego uz Senj, premda mu kao Senjaninu ipak ne možemo odreći da nije podržavao i zahtjeve Senja. No bilo je teško zbog Gržanićeva istupa u Hrvatskom saboru 1885. da ban promijeni mišljenje o Senju kao buntovnom, pravaški orijentiranom i opozicijskom gradu.² Ban Khuen Hèdervàry je stalno zapostavljao interese Senja, zaustavljajući, usporavajući ili sprječavajući realizaciju planova i prijedloga koji bi pomogli Senju da se izvuče iz krize koja je u Senju nastupila s prijelazom jedrenjaštva na parobrodarstvo 70-ih

¹ I. KARAMAN, 1972. 60; *Statistički godišnjak*, II, 15.

² M. KOLAR, 1995, 269.

godina, a koja je ojačana i financijskom krizom koja je trajala od 1873. pa do 1896. Tako Senj uzalud traži željezničku prugu i svake se godine ponovno nada.³ Pomisao da se Senj može spasiti osnutkom tvornice duhana, niknula je upravo u tom vremenu, jer je nezadovoljstvo Senjana gospodarskom situacijom imalo odraza i na politiku čitave Ličko-krbavske županije, čije središte nije bilo u Senju, već u Gospiću, pa je tamo bio i Sudbeni stol i druge važne institucije, a Senj je imao samo Komoru, Gimnaziju, kojoj se stalno nastojala umanjiti važnost, i brojne trgovce i obrtnike koji su se bezuspješno nastojali prilagoditi novim prilikama. U takvim se prilikama izbor Krajača za predsjednika Komore činio povoljnim rješenjem.

Vrijedan je pozornosti pokušaj Senja da se izbori za određeno mjesto u obalnoj plovidbi Hrvatskim primorjem. Ti pokušaji nisu baš bili uspješni, ali ipak nisu ni zanemarivi. Jedrenjaštvo je definitivno propadalo, iako je još 90-ih godina Fran Olivieri pokušao jedrenjakom "Vladimir" od 364 brt prevoziti drvo i hrastovinu u Oran, Philipeville i afričke zemlje. G. 1903. prodan je u Tursku posljednji senjski jedrenjak, brik škuner "Carina", čiji su vlasnici bilo Lovranac Marušić i Senjanin Rastić.⁴ Za nabavu kvalitetnih parobroda Senjani nisu imali kapitala, pa ni onda kada su osnivali dioničko društvo objedinjavanjem sredstava senjskih privrednika. Stoga prvo njihovo brodarsko društvo već 1877. propada, a jedan od njegova dva broda preuzima konzorcij Uprave parobroda "Hrvat", koji kupuje 1879. i kraljevički parobrod "Primorac" i mijenja mu ime u "Vinodolac". Uskoro konzorcij mijenja ime u "Parobrodarstvo Ivan Krajac i drugovi u Senju" i pod tim nazivom, osobito kada je 1883. dobilo od Khuenove vlade i koncesiju i subvenciju za prijevoz pošte u Primorju, održava parobrodarsku vezu sve do Paga. Konzorcij je kupio i novi brod "Nehaj", koji preuzima liniju od Rijeke do Zadra. Tu je vezu do tada održavao austrijski Lloyd, koji su Mađari nastojali što više potisnuti iz Primorja. No država je nerado gledala na jačanje senjskog brodarstva i pri obnovi ugovora o subvenciji državna je potpora smanjena i tom društvu od 10.000 forinti na 8.000 forinti. Ipak, u nastojanju da istisne austrijski kapital, ugarski ministar trgovine Gabriel Baross bio je dosta sklon podržati domaća parobrodarska društva. On je podržao spajanje Krajačeva parobrodarstva sa Švrljuginim parobrodarskim društvom na Rijeci, te je 20. V. 1891. stvoreno Ugarsko-hrvatsko dioničarsko parobrodarsko društvo, skraćeno Ungaro-Croata, s glavnicom od 600.000 forinti, koja je bila podijeljena u 600 dionica. To je društvo primalo godišnju subvenciju od budimpeštanske vlade od 115.000 forinti i 30.000 forinti za obavljanje poštanskih usluga, ali iako su mornari i kapetani bili domaći

³ M. KOLAR, 1999, 264, 266-270.

⁴ R. BARBALIĆ, 1962, 122, 128.

ljudi, brodovi ovog društva morali su nositi mađarska imena i plovili su pod mađarskom zastavom, jer se Mađarska preko Rijeke željela plasirati kao pomorska zemlja, te je veliku pozornost posvećivala i izgradnji pomorskog prava, a to nije mogla bez suradnje Primoraca.

Međutim, ono što je uspjelo Krajaču, koji je svoje brodarstvo vodio političkim sredstvima, nije uspjelo drugim Senjanima, koji su preferirali hrvatski jezik i nisu pristajali na političke kompromise s budimpeštanskim Ministarstvom trgovine. Senjski trgovac Fran Olivieri i Šime Vidmar te nekoliko drugih Senjana nabavili su 1891. parobrode "Vitez" i "Sokol", te su organizirali bez državne subvencije plovidbu od Rijeke do Senja. To društvo djeluje pod različitim nazivima, ali je 1894. zbog velikih gubitaka ta Hrvatsko-primorska parobrodarska zadruga u Senju morala svoje brodove prodati Krajačevu i Švrljuginu društvu Ungaro-Croata.⁵

To je i vrijeme žestoke borbe za izgradnju bosansko-gornjokrajiške željezničke pruge na potezu Senj – Bihać – Novi, čime bi se povezali bogati krajevi uz Pounje sa Savom, što je bilo od vitalnog značenja za Senj.⁶ No novi ministar trgovine Bela pl. Lukačs nije imao razumijevanja za hrvatsku privredu kakvo je imao Baroš, koji je Senjanima dao dosta nade u razbijanje prometne izoliranosti. Te su se nade Primoraca pomalo počele gasiti, ali nada još uvijek tinja i pomaže Senjanima da pristanu na gospodarsko životarenje i praćenje procvata koji se zbiva u obližnjoj Rijeci.

U toj je godini održana u Zagrebu nakon 27 godina opet gospodarska izložba za cijelu Hrvatsku. Ta je izložba održana povodom pola stoljeća rada Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, i senjska se Komora počela pripremati već 1890. za tu izložbu, te je od senjske Trgovačko-obrtničke komore izložbi prisustvovao Sebald Cihlar, a od Obrtne zadruge Ivan Sparozić, Vaclav Chudoba, Ivan Žagar i Alois Rogić, i bilo je izloženo dosta senjskih proizvoda.⁷

Prema Izvješću senjske Trgovačko-obrtničke komore za 1892. godinu sastav trgovačkog i obrtničkog odjela Komore u Senju nije se gotovo ništa izmijenio u odnosu na godinu 1890.⁸ Predsjednik Komore te je godine još uvijek senjski trgovac Konrad Zimmermann, a potpredsjednici trgovac Martin Kosina i mjesni sudac Fran Vrhovac, samo što je tajnik Cihlar postao i zemaljski tvornički nadzornik, što mu je svakako omogućilo obilazak tvornica na području Komore,

⁵ R. BARBALIĆ, 1962, 130.

⁶ *Glavni izvještaj*, 1893, 150, 153; *Trgovački i obrtni svijet*, 23, 10. VIII. 1891., str. 191.

⁷ *Savez hrvatskih obrtnika*, 1933, 21-22; *Glavno izvješće*, 1890, 91.

⁸ M. KOLAR, 2001, 177.

osobito onih koje su imale parne kotlove i veći broj radnika.⁹ U Komori su te godine ispražnjena tri mjesta. U obrtnom su odjelu ispali Dezider Bradil, te Hubert Luster, senjski knjižar i knjigotiskar u Senju, koji je umro, ali se čekalo na nove izbore, a ta mjesta nisu popunjena.

U stvari, duša je senjske Komore Sebald Cihlar. Njegovo držanje dobiva u tom vremenu određenu "pravašku notu", jer je takvo i gotovo čitavo senjsko stanovništvo, koje ima golemih problema s preživljavanjem.¹⁰ Njegova borba za unapređenje ribarstva, brodarstva i izgradnju prometnica, kao i održanje postojećih pomorskih pruga, spada u najljepše stranice povijesti ove glasovite češke obitelji koja se posve prilagodila Hrvatskoj pridonoseći hrvatskoj kulturi i politici kroz tri svoja člana, tj. Sebald i njegove sinove Milutina Cihlara Nehajeva i Vatroslava Cihlara.

Na sjednici 4. siječnja 1891. vođena je rasprava o senjskom paromlinu "Sarinich i Poschich".¹¹ Kritizira se odluka viših vlasti da se radnici moraju osigurati za slučaj bolesti i nesreće na poslu, uz obrazloženje da je to preskupo i za vlasnike i za radnike, pa je proteklo još nekoliko godina dok se to osiguranje počelo provoditi u Senju, ali je otpora bilo i drugdje. To je dovelo i do rasprave o zaradama obrtničkih i tvorničkih radnika uz naglašavanje da je potrebno izraditi pravila za rad okružne blagajne.¹² Registrirano je osnivanje pilane Felixa Neubergera i njegova sina Jasenka, i uočljivo je da se Komora mnogo bavi pitanjima koji nisu senjska, već se odnose na Liku i Gorski kotar, pa i šire.¹³ Naime, to je vrijeme brojnog osnivanja malih pilana na području Gorskoga kotara, ali je taj obrt bio vezan uz osposobljenje zbog čestih nesreća na radu.¹⁴ Senjska je komora podržala početkom 1891. namjeru da se na Grobniku osnuje stolarska i rezbarska škola, jer da 13 sela u blizini može osigurati kvalitetnu radnu snagu. Nadali su se da će se tako smanjiti nezaposlenost muške radne snage.¹⁵

Pod kraj godine zatraženo je od ministra trgovine da se uredi i produbi senjska luka kako bi se osposobila za prihvat većih brodova, a taj je prijedlog podržala i Pomorska oblast u Rijeci, pa je ministar obećao da će se nešto učiniti na tom polju. Zatraženo je i da se uredi brodarница i izgradi "suhi dock" u Kraljevici

⁹ *Glavni izvještaj*, 1893, 156-157.

¹⁰ B. KRMPOTIĆ, 1975, 405.

¹¹ *Trgovački i obrtni svijet*, 4, 1. II. 1891. – Sjednica komore 8. III. 1891.

¹² *Glavni izvještaj*, 1893, 151.

¹³ *Trgovački i obrtni svijet*, 10-11, 1. IV. 1891., str. 91.

¹⁴ *Glavni izvještaj*, 1893, 155.

¹⁵ *Trgovački i obrtni svijet*, 4, 1. II. 1891.

kako bi se tamo mogli popravljati i izgrađivati manji brodovi.¹⁶

Tijekom godine Cihlar je uz pomoć drugih odbornika davao mišljenja na brojne upite koji su stizali iz Ministarstva trgovine, kojemu je Komora bila podređena. Tako se npr. sve veća pozornost posvećivala šegrtskoj školi u Senju, za koju je izrađen "Štatut" i proanaliziran program rada, a raspravljalo se i o tome da tu školu trebaju polaziti i zidarski i klesarski šegrtri, a ne samo šegrtri trgovaca i stacioniranih obrtnika.¹⁷ Raspravlja se i o radnom vremenu trgovina, koje obično traje 12 pa i više sati, jer se dugim radnim vremenom nastoji uvećati prodaja.

Te je godine započela vinska kriza. Naime, Senjani su odbili prihvatiti nisku carinu talijanskog vina kraj kvalitetnoga dalmatinskog vina koje su do tada pribavljali iz srednje Dalmacije, a protivili su se i prihvaćanju tog vina u nebaždarenim bačvama.¹⁸ Raspravlja se i o mešetarskom poslovanju, pokušavanju za koje se traži zabrana, o uredovnom vremenu poštanske službe u Senju i dr.¹⁹ Čini se da je bilo dosta poduzeća koja su poslovala ilegalno i nisu se zbog poreza prijavljivala obrtnoj oblasti.²⁰ I te je godine Cihlar načinio opsežan izvještaj o radu Komore te je iskazao da je na području Komore 1890. bio 1.101 obrtnik i čak 2.857 trgovaca, no u tim radnjama uglavnom radi obrtnik ili trgovac sam te je većina tog poslovanja bila beznačajna za gospodarski napredak, pa je npr. bilo mnogo pekara.²¹ Ovaj je iskaz vjerojatno iskorišten u prvom Adresaru obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj i Slavoniji, koji je objavljen 1890. u Zagrebu (Prilog 1). No iako je dnevni red sastanaka Komore obilan, ipak se uočuje da se raspravlja o brojnim predmetima koji i nisu bili vitalno značajni za Senj. Tako Cihlar objavljuje članak protiv obrtničke proizvodnje u kaznionicama, jer da su 1884. kažnjenici dali 250.000 radnih dana, te su im obrtnici nekonkurentni, a to se vjerojatno odnosi na drvorezbarske radove u zaleđu Senja.²² Naime, kaznonice u Lepoglavi, Zenici, Novoj Gradiški i Sremskoj Mitrovici počele su se otvarati još deset godina prije radionica u kojima su kažnjenici radili na preradi kože i drveta, te tim jeftinim proizvodima slobodni obrtnici nisu mogli konkurirati.

Godina 1892. Komora je vrlo aktivna. Održano je čak 16 sjednica, i to osam skupnih, dvije odjelne, četiri odborske i dvije komisijske. Sjednicama rukovodi Lavoslav Krajač ili potpredsjednici.

¹⁶ *Glavni izvještaj*, 1893, 149 i 152.

¹⁷ *Glavni izvještaj*, 1893, 150 i 152.

¹⁸ *Glavni izvještaj*, 1893, 151, 153-154.

¹⁹ *Glavni izvještaj*, 1893, 150-151.

²⁰ *Glavni izvještaj*, 1893, 150.

²¹ *Trgovački i obrtni svijet*, 15. 20. V. 1891., str. 126-127 i 23. 10. VIII. 1891., str. 191.

²² *Trgovački i obrtni svijet*, 31. I. XI. 1891., str. 256-257.

U 1892. i 1893. u Senju je i dalje vrlo burno teklo carinjenje talijanskog vina, koje nezadrživo i silom prodire u područje Hrvatskog primorja i unutrašnjost, jer je car vinskom klauzulom iz 1891. izjednačio to vino s vinima Austro-Ugarske Monarhije, pa su propala mnoga dalmatinska vinarska poduzeća, ali i tvrtke sjeverne Hrvatske i Slavonije. Vinska kriza potresala je vinarstvom sve do 1904., nakon čega klauzula, odnosno trgovački ugovor nije produžen, ali su stari putovi vina iz Dalmacije do Senja i Sušaka propali, a mnogi vinogradari napustili mukotrpno vinogradarstvo po primorskom i otočnom kamenjaru.

Stoga je u to vrijeme upravni odbor senjske Trgovačko-obrtničke komore pojačao pritisak na ugarskog ministra trgovine da odluči da se u Senju osnuje tvornica duhana kako bi se umanjila nezaposlenost i stanovništvu osigurali potrebni izvori egzistencije.²³

1893. godina. Održano je samo pet skupnih i nekoliko odjelnih i odborskih sjednica.²⁴ Krajačevo imenovanje potvrdio je ministar trgovine bez protivljenja, ali Krajač je rijetko boravio u Senju, pa je Sebald Cihlar morao na sebe preuzeti niz obveza, iako je kao obiteljski čovjek i kao predsjednik Narodne čitaonice imao također mnogo posla.²⁵ Cihlar je te godine imenovan zastupnikom Zemaljske vlade u Povjerenstvu za uređenje morskog ribarstva, pa je bio uključen u rješavanje problema ribarstva Crikvenice i drugih mjesta u Hrvatskom primorju, odnosno u rad na ribarskom zakonu.²⁶ Cihlar je kao tajnik Komore imao besplatnu željezničku kartu za putovanja u Zagreb i Budimpeštu, što mu je olakšalo izravno interveniranje u Ministarstvu trgovine u poslovima Komore, ali i bolje informiranje o prilikama drugih komora. Na žalost, zbog toga što originalna arhivska dokumentacija Komore ne postoji, ne možemo posve točno rekonstruirati poslove tajnika u Budimpešti, te će trebati pregledati fond ministra trgovine u Budimpešti, što pri pisanju ovog rada nije učinjeno. Po tragovima u sjednicama Komore vidimo da je korespondencija Ministarstva, koje je tražilo podatke o trgovini i obrtničkoj i industrijskoj proizvodnji, i Zemaljske vlade u Zagrebu koja je pak tražila podatke o ratarskoj produkciji, bila vrlo živa i učestala, a biblioteka Komore u Senju primala je izvještaje o radu komora i literaturu s područja čitave

²³ *Glavni izvještaj*, 1893, 53.

²⁴ *Glavni izvještaj*, 1894, 125.

²⁵ Sebald Cihlar (Hermanuv Mestecu, Češka, 1845. – Zagreb, 1907.) Završio učiteljsku akademiju u Pragu. Upoznao se 1845. sa Šenoom u Pragu i na njegov nagovor došao oko 1865. u Hrvatsku, te radio kao učitelj u Kraljevici, istaknuvši se u društvenom radu i oženivši se kćerkom Martina Polića Ludmilom. U listopadu 1878. seli u Senj, na dužnost tajnika Trgovačko-obrtničke komore u Senju do smrti 1907.

²⁶ *Glavni izvještaj*, 1894, str. VII, 130, br. 216.

ugarske polovice Monarhije.²⁷

Te se godine osjetilo i pozitivno djelovanje dr. Izidora Kršnjavog kao povjerenika u Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu, jer je dana materijalna potpora tečaju za trgovačku i obrtničku mladež u Senju.²⁸

Senjani još uvijek ne vjeruju da ne će dobiti željezničku prugu. Misle da su razlozi za izgradnju pruge Senj – Bihać – Novi zbog interesa stanovništva i šumarstva tako jaki da će se naći investitor za tu prugu. Međutim, Pešta nije zainteresirana za tu prugu, jer je ona izgradnjom pruge Karlovac – Rijeka zadovoljila svoje potrebe i nije bila voljna ulagati sredstva u prugu kojom bi se okoristio Senj, a Austrija opet misli da svoje potrebe može zadovoljiti preko pruge Novska – Vinkovci, odnosno preko linija tršćanskog Lloydja.

Hrvatsko primorje te je godine jako pogođeno gubitkom statusa slobodne luke u Senju, Bakru, Kraljevici i Karlobagu. Senj je taj status dobio još u 18. stoljeću i on je svoj bonitet dobrim dijelom izgradio upravo na toj slobodi. Trgovačko-obrtnička komora u Senju tražila je vraćanje tog statusa senjskoj luci ili dobivanje odštete, no nije dobila ni jedno ni drugo. Stoga je njezino brodarstvo i dalje na silaznoj liniji, a zaključak čl. XXI od 1893. da neke potpore mogu dobiti i brodovi slobodne plovidbe, bio je ograničen propisom da tu potporu mogu dobiti samo novi brodovi određene tonaže mlađi od 15 godina, kakve Senjani nisu imali. Potpore dobivaju i dalje samo velika parobrodarska društva, pa se brodarstvo i dalje koncentrira u Rijeci i Trstu, čiji brodovi plove do Carigrada na jednoj strani, do Kotora i Bara na drugoj, a do njemačkih i francuskih luka na trećoj strani. Riječki i tršćanski brodovi uključeni su i u trgovinu sa Srbijom nakon što je Austro-Ugarska sklopila dinastijom Obrenovića trgovački ugovor koji je održavan do 1902.

Komora je podržala i mišljenje Ličko-krbavske županijske skupštine iz proljeća 1901. da treba uz senjski osnovati i baždarski ured u Gospiću, koji je središte Županije i raskrižje prometnica između Hrvatske, Dalmacije i Bosne, te ima stoga i brojne sajmove. Vinarska kriza još se više pojačava dozvolom državnih vlasti da se vino, pivo i rakija iz inozemstva može dopremati do željezničkih postaja u nebaždarenim bačvama.²⁹ Te je godine trgovcima zabranjeno trgovanje nedjeljom, pa se u trgovinu nastoji uvesti što više reda i kontrole. Samo na Badnjak i na Silvestrovo bilo je dopušteno da trgovine budu otvorene cijeli dan.

²⁷ *Glavni izvještaj*, 1894, 129, odgovor na br. 931.

²⁸ *Glavni izvještaj*, 1894, 130, br. 257 i 1078.

²⁹ *Glavni izvještaj*, 1894, 132.

Komora pojačava traženje da se osnuje duhanska tvornica u Senju. Nade u povoljno rješenje te molbe pokazuje Cihlarov izvještaj Ugarskoj državnoj duhanskoj tvornici na Rijeci o radnoj snazi i radničkim plaćama u Senju i okolici, tj. kalkulira se isplativost podizanja nove duhanske tvornice u Senju.³⁰

Cihlar izvješćuje, predlaže i daje mišljenja na brojne prijedloge koji su vezani uz šumsku industriju, ali se vidi da su gotovo sve odredbe ministra financija i ministra trgovine u korist Rijeke i prometa koji k njoj gravitira, a o Senju se vodi malo računa. Onako prometno nepovezan, on je "zaboravljena" točka u krajnjem kutu ugarskog dijela Monarhije, a Zemaljska vlada u Zagrebu ionako nema pravo rješavanja poslova gospodarske prirode. Tako je i 1893. produžena snižena vozarina za prijevoz drvene građe od Ogulina, Gomirja i Vrbovskoga na Rijeku, ali ne i na Senj. Svakako je zanimljivo da se Senju daju poslovi, ali ne i prava. Tako je kotarska oblast u Senju trebala čistiti snijeg na cesti Rijeka – Senj, što baš s obzirom na zimsko vrijeme i buru i nije bilo jednostavno i tražilo je stalno angažiranje.³¹

Cihlar te godine sudjeluje kod Pomorske oblasti u Rijeci u raspravi o oblasnim parobrodarskim linijama te zahtijeva reforme u korist Hrvatskog primorja.

Godina 1894. Senjska Trgovačko-obrtnička komora objavljuje *Spomenicu o željeznici do senjske luke*, tj. o potrebi izgradnji pruge koja bi preko Pounja vezala Senj uz Sisak i Zagreb, te je ta spomenica predana ugarskom ministru trgovine Lukacsu kao i banu Khuenu Hèdervàryju.³²

Godina 1895. Velike prometne nevolje i nepovezanost Osijeka sa Zagrebom, te Senja sa Zagrebom, zbližile su tajnike tih komora i oni – pozivajući se na učestalo sastajanje ugarskih trgovačko-obrtničkih komora – te Sebald Cihlar iz Senja, Milan Krešić iz Zagreba i Nikola Plavšić iz Osijeka pokušavaju konkretizirati najvažnije potrebe hrvatsko-slavonskih prostora, a osim toga dolazi i do izmjene njihovih mišljenja i iskustava.

Te je godine proradila senjska Tvornica duhana sa 121 zaposlenim, od čega je bilo 116 radnica.³³ Tvornica je osnovana upravo stoga što je Trgovačko-obrtnička komora isticala i dokazivala da stanovništvo Senja ne može nakon propasti jedrenjaštva preživjeti ako mu se ne osigura zarada, i da će grad opustjeti. Rad te tvornice Cihlar kao tvornički nadzornik prati s velikom pozornošću.

³⁰ *Glavni izvještaj*, 1894, 129, br. 774.

³¹ *Glavni izvještaj*, 1894, 128.

³² M. KOLAR, 1999, 268-270.

³³ *Statistički godišnjak*, I. 1905, 524.

Godina 1896. Te je godine održana u Budimpešti velika izložba u povodu 1000-obljetnice dolaska Mađara u Panonsku ravnici, a Cihlar uređuje na izložbi onaj dio koji se odnosio na Hrvatsko primorje i gdje je bilo izloženo brodarstvo i ribarstvo.³⁴ Cihlar je organizirao i posjet izložbi i uopće bi se moglo reći da su izložba u Budimpešti i akcije oko osnivanja Trgovačkog muzeja u Budimpešti potaknule i tajnike hrvatskih komora na življu aktivnost i praćenje onog što se zbiva u Europi, pa čak i u svijetu.

Godina 1897. Te je godine održan Prvi sastanak tajnika komora Hrvatske i Slavonije 8. IX. 1897. u Osijeku, i Cihlar je zatražio osnivanje posebnog odsjeka za obrt i trgovinu u okviru Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade, kao što je to već bilo učinjeno s gospodarstvom, jer da je jednostavno nemoguće da se odluke o trgovini i proizvodnji u Hrvatskoj rješavaju u udaljenoj Budimpešti, a s nedovoljnim poznavanjem stvari. Cihlar je zatražio da se sumarne publikacije Ministarstva trgovine objavljuju i na hrvatskom jeziku.³⁵

Te je godine Sebald Cihlar bio vodič prvoj većoj skupini čeških turista na Jadranu. Brodom se putovalo do Cetinja u Crnoj Gori, i Česi su objavili o tom događaju omašnu knjigu u Pragu na češkom jeziku, jer je to bila i manifestacija slavenskog jedinstva.³⁶ Naime. 1896. prestala se osjećati dvadesetogodišnja financijska kriza, pa je Austro-Ugarska Monarhija pokazivala određene znakove blagostanja, a novac je imao stabilnu vrijednost, što je omogućivalo štednju i razvoj privatnog bankarstva, koje posluje s malim rizikom.

Positivna kretanja osjetila su se i u Senju, te senjska Tvornica duhana povećava broj zaposlenih na 253, od čega je bilo 239 radnica.³⁷

Godina 1898. Sastanci Komore održani su 13. siječnja, 15. svibnja, 15. rujna, 6. listopada, 14. studenog i 1. prosinca.

U trgovačkom odjelu redovito dolaze na sastanke Komore Fran Krajač, Nikola Miletić, Franjo Mrzljak, Petar Petrovski i Karlo Zudenigo, jasno, uvijek uz dnevni red koji savjesno priprema Sebald Cihlar obavještavajući što se zbiva i na drugim područjima, a ne samo na području trgovine i obrta.

³⁴ M. KREŠIĆ, 1897, 34.

³⁵ HRVATSKI državni arhiv, Upravni odjel zemaljske vlade (dalje: UOZV), KUT. 2702, spis 1898-1902, sv. IX, 1898/19. Za razdoblje od 1898. pa do 1903. iz ovog arhivskog predmeta uzimani su gotovo svi podatci, pa gdje se ne navodi drugačije ili detaljnije, treba ovo uzeti kao osnovni izvor. Treba napomenuti da je ministar trgovine ukinuo obvezu svakogodišnjeg tiskanja izvještaja trgovačko-obrtničkih komora pa je zbog toga praćenje rada Komore u vremenu kojim se bavi ovaj rad, dosta otežano.

³⁶ B. KRMPOTIĆ, 1975, 75.

³⁷ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 524.

U obrtnom odjelu Komore potpredsjednik je Fran Vrhovac, a redoviti sudionici sastanaka članovi Josip Hammerschmidt, Anton Krmpotić, Ivan Šparožić, Petar pl. Vukelić i Ivan Žagar.

Te je godine došlo do drugog sastanka tajnika zagrebačke, osječke i senjske komore u Senju i do izdavanja zajedničke *Spomenice...*, koja je upućena Zemaljskoj vladi u Zagrebu, ali i Ministru trgovine i industrije barunu E. Danielu, te je ovdje pitanje izgradnje senjske željeznice bilo jedno od ključnih pitanja. Ministar je odgovorio da je usprkos opravdanom razlogu da se izgradi željeznica kroz šumske krajeve, ipak dolazak željeznice do Senja vrlo upitan, jer bi se morala izgraditi "visinska" željeznica zbog toga što je Senj na moru, a iznad njega su planine, te da bi to bilo vrlo skupo.

Krajač i zastupnik dr. Lobmayer predali su ministru i molbu za uređenje senjske luke i on je obećao da će povesti o tome računa. Ministar je dopustio da se od lučke pristojbe izdvoji 1.500 forinti u korist senjske Pomorske uboške zaklade, te 500 forinti za ribare, jer je bijeda ostarjelih mornara i ribara bila velika, a socijalnog osiguranja nije bilo. Bilo je mnogo prigovora što je Ungaro-Croata izradila plovidbeni red ispuštajući pristajanje u Senj i Pag, a i karlobaški trgovci traže parobrodarsku vezu kroz cijelu godinu, a ne da plovidba izostane zimi na dulje vrijeme bez ikakvog pokušaja da se plovidba održi. Ungaro-Croata je odbila zahtjev Komore da uvede nedjeljnu turističku liniju od Rijeke do Senja s pristajanjem u Novom, jer da bi joj ta pruga bila nerentabilna. Pravu je paniku te godine izazvala vijest da će se ukinuti senjski lučki kapetanat, te je na Cihlarov upit Pomorska oblast u Rijeci odgovorila da nema namjeru tako nešto učiniti. Isto tako širile su se Senjom vijesti da će se Nautička škola preseliti iz Bakra na Sušak, budući da je i na Rijeci osnovana jedna nautička akademija, te da je nerentabilno da na tako malom prostoru rade dvije pomorske škole. Dakako, i to je bila samo dezinformacija.

Komora je podržala molbu vinodolskih ribara da mogu loviti na suprotnoj obali Krka, ali je odbijena molba crikveničkih ribara, koji su se protivili gradnji drugog kupališta u Vrutku jer da će ostati bez riba, s obrazloženjem da su interesi turizma jednako važni kao i interesi ribara.

Komora se žalila i što se oteže telefonsko povezivanje Senja s Rijekom, te se je to opravdavalo nedostatkom financijskih sredstava.

Molbi, žalbi i tužbi bilo je te godine mnogo, ali uglavnom su rješenja molbi bila negativna. Tako je bilo odbijeno da bakarska "vodica" ne plaća državnu dohodarinu, jer da plaćanje ionako nije preveliko.

Na Jozefinskoj cesti je zbog snježnih nanosa bilo problema s prometom, pa je 17. listopada 1898. izašla na teren komisija sastavljena od Vladimira Ehrenhofera iz Zemaljske vlade, nadinženjera Chvale, županijskog inženjera Ivana

Mačeka (oca dr. Vlatka Mačeka), i Cihlara, te je odlučeno da se cesta proširi za 8 metara kako bi se promet na Vratniku odvijao što redovitije.

Godina 1899. Sastanci izabranih vijećnika Komore održani su 3. ožujka, 12. travnja, 26. lipnja i 7. studenog 1899., i to obično tek u drugom sazivu jer u prvom nije bilo kvoruma, pa se uvijek morao zakazivati novi termin.

Od 26. veljače 1899. novi je ministar trgovine Aleksandar Hegeduš. On je u listopadu 1899. posjetio Rijeku i Kraljevicu i razgledao položaj kraljevičkog brodogradilišta te razgovarao s Krajačom i Cihlarom. Očekivalo se da će taj Hegedušov interes uroditi dobrim ishodom za područje Hrvatske i Slavonije, pa su sve tri hrvatske komore (senjska, zagrebačka i osječka) odlučile uputiti mu *Spomenicu o glavnim gospodarskim prilikama i potrebama zemlje*, koju su sastavili Milan Krešić, tajnik zagrebačke Komore, Nikola Plavšić, tajnik osječke i Sebald Cihlar tajnik senjske Komore. Senjska je Komora za tu priliku načinila *Osvrt na prilike javnoga gospodarstva senjske Trgovačko-obrtničke komore g. 1898.* (tiskano tek u jesen 1900.), te je taj izvještaj ugrađen u *Spomenicu...*, koja je usvojena u svom konačnom obliku na Trećem kongresu tajnika trgovačko-obrtničkih komora Hrvatske i Slavonije u Zagrebu i predana državnom tajniku Josipu Schmidtu 12. listopada 1899. U tom izvrsnom elaboratu upozoreno je kako gospodarsko stanje Hrvatske jako zaostaje u usporedbi s Ugarskom. Odgovor na taj memorandum došao je tek 12. lipnja 1901. od ugarskog ministra trgovine i u njemu se negira ta tvrdnja, te ministar trgovine tvrdi da je zastoj gospodarstva bio opći u čitavoj Europi i da se stoga ne može pripisati Nagodbi. U "Spomenici..." je ponovno traženo da se u Ministarstvu trgovine u Budimpešti osnuje posebni stručni odsjek za Hrvatsku, no to je odbijeno jer da je to protivno Nagodbi. Zatražena je jednakost obrtnika Hrvatske i Ugarske u javnim dobavama, osobito onima za potrebe vojske, pa se može zaključiti da je nakon 1900. tu i tamo poneka narudžba došla i obrtnicima područja senjske Komore. Traženo je da se podjeljivanje državnih pogodnosti tvornicama prenese u djelokrug Zemaljske vlade u Zagrebu koja će moći pravednije prosuditi komu je pogodnost potrebna jer bolje poznaje potrebe i prilike. Traženo je da se na državni trošak i u Hrvatskoj osnuju stručne škole i dijele državne stipendije, a ne da to bude monopol vladajuće nacije. Traženo je da se željezničke pruge ne grade samo u korist Budimpešte, već da se stanovite željezničke pruge izgrade tamo gdje su potrebne pokrajinskom stanovništvu i da se željezničke pruge u Hrvatskoj i Slavoniji stave pod posebnu upravu, te da se hrvatskom jeziku na željeznicama u Hrvatskoj dade veće značenje, a osim toga da se utvrde povoljnije prevoznine za robu u Hrvatskoj, odnosno da se prevoznina naplaćuje prema udaljenosti, a ne prema nekom izmišljenom ključu. U *Spomenici...* je traženo i da se Hrvatska poveže cestama sa svojim susjedima, ali je ministar u odgovoru naveo samo brojne pruge i ceste

prema Mađarskoj zanemarujući druge potrebe Hrvatske. Pod točkom 12 *Spomenice* zatraženo je da se proširi senjska luka, a pod 13 da se promijeni Zakon o podupiranju slobodnoga brodarenja, te da se u Kraljevici izgradi veće brodogradilište. Tražena je i izgradnja kanala između Dunava i Save, te izgradnja kanala Zagreb – Rugvica kako bi se i Zagreb pretvorio u riječnu luku. Kao prioritetan zadatak novih vremena iskazano je jačanje telefonske mreže u Hrvatskoj, te da se u Austro-Ugarskoj banci iskaže bankarska samostalnost Kraljevina Hrvatske i Slavonije.³⁸ Ministar je odgovorio da je proširenje senjske luke već proučeno te da će se produbiti dno luke, a luka zaštititi od naleta bure. Što se tiče podupiranja slobodne plovidbe, tu je ministar obećao samo ispitivanje stanja, dok je za brodogradilište u Kraljevici naveo da ga već gradi Marko Martinolić. Čitavo Hrvatsko primorje živjelo je tih godina u očekivanju da će novi ministar provesti reforme u korist Primorja, ali vrijeme nije išlo u korist Senja jer što se neki problem dulje rješavao, to je on više gubio na važnosti u Budimpešti, potisnut novim viđenjem gospodarske politike u Ministarstvu trgovine. Dvogodišnje čekanje na odgovor na *Spomenicu* najbolji je dokaz da su Budimpešti problemi gospodarstva hrvatskih prostora bili strani i da je ona svoje posebne interese pretpostavila posebnim interesima gospodarstvenika u Hrvatskoj.

Čitav je Senj u tom vremenu ovisan o radu senjske Tvornice duhana, koja te godine ima 342 zaposlena, od čega 329 žena.³⁹ Poboljšanje prilika u Senju zbog stalnog izvora prihoda radom Tvornice ponukalo je i Karlobag na molbu da se i kod njih izgradi tvornica cigara, te je o toj temi raspravljano na sjednici komore 26. VI. 1899.

Pokušaj da i Senj ide ukorak s novim vremenom, pokazuje molba Pomorskoj oblasti u Rijeci da se elektrificira senjska luka. Oblast je 11. veljače odgovorila da će poduprijeti realizaciju te ideje, no nisam uspjela utvrditi kada je senjska luka dobila električno svjetlo. Novo vrijeme donosi i neke organizacijske promjene. Lučki ured preseljen je iz Selca u Crikvenicu jer da Crikvenica ima veći promet, a lučki ured u Kraljevici je ukinut te je njegove poslove preuzeo Bakar. Hegeduš je 26. veljače obavijestio senjsku Komoru da će senjska luka kroz 30 godina dobiti 68.000 forinti za uređenje svoje luke. Prva rata od pet tisuća forinti za 1899. izazvala je nezadovoljstvo u Senju te je Fran Vrhovac dodijelio za uređenje senjske luke 68.000 forinti za 30 godina, ali za 1899. godinu samo 5.000 forinti, što je izazvalo reakciju Frana Vrhovca, koji je izjavio da će takva polagana

³⁸ UO ZV., kut. 2702 - *Zapisnik redovite skupne sjednice* 12. VI. 1901. s odgovorima ministra trgovine.

³⁹ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 524.

i mala pomoć dovesti do toga da senjska luka posve iščezne na karti pomorstva.⁴⁰ Hegeduš nije udovoljio zahtjevu senjske Komore da se umnože obalne parobrodarske linije za Hrvatsko primorje naredbom, već je najavio pregovore i rasprave s Ungaro-Croatom. Ipak, bilo je i nekih dobrih rezultata. U travnju je osnovan poštanski ured u Senju, te podružnica Trgovačkog društva "Merkur", koje se bavilo osiguranjem privatnih namještenika pružajući i visoko cijenjene zdravstvene usluge. Kako bi se zaštitili sitni domaći proizvođači, zabranjeno je pokućarenje u čitavoj Ličko-krbavskoj županiji, što je pak pogodilo Gorane, koji su od 18. stoljeća imali pravo trgovanja sitnim predmetima po selima. U Otočcu je osnovana drvorezbarska i tokarska škola. No na sastanak drvotržaca 6. lipnja 1899., koji su se trebali dogovoriti da na stranom tržištu nastupaju jedinstvenije nego dotada, nisu došli najveći trgovci, pa je i dalje nepoštena konkurencija ubijala male trgovce i male pilanare. Sa zavišću se prati kako su se Mađari organizirali pretvorivši 1899. svoj Trgovački muzej u Budimpešti u državni zavod koji je pomagala država da prikaže proizvode Mađarske svijetu i obratno da mađarskim gospodarstvenicima prikaže tehnička dostignuća u svijetu. Odluka da se i u Zagrebu otvori sličan trgovačko-obrtnički muzej realizirana je sporo, i do otvaranja tog muzeja došlo je tek 1904., kada je iz Hrvatske otišao ban Khuen Hèdervàry.⁴¹

Mnoge odredbe Ministarstva nisu se provodile. Ministar trgovine i opet je okružnicom zatražio da se provodi osiguranje radnika za slučaj nesreće i bolesti, a zatražio je i da se pripremi novi popis statističkih podataka o obrtnoj produkciji po općenitom naputku, kako bi se točno znalo što koji kraj proizvodi i što mu nedostaje, te je tako i senjska Trgovačka komora imala mnogo posla oko tog zahtjeva.

U gradu Senju živi se inače dosta teško, pa gradsko zastupstvo Senja povisuje uvozninu za vino i pivo za jednu forintu po hektolitr kako bi se popunila često prazna gradska blagajna.

Što se tiče senjske željeznice, ona doista sve više postaje nedostižni san, iako nema niti jednoga drugog područja u Hrvatskoj koje se tako dugo i tako uporno borilo za željeznicu. Naime, ugarske trgovačko-obrtničke komore održale su 15. rujna 1899. sastanak u Velikom Varadinu, bez nazočnosti predstavnika hrvatskih komora, te je zaključeno da se gradi željeznička pruga od Ogulina do Bihaća i da nije potrebno izgraditi vertikalnu prugu do Senja, što je izazvalo u Senju veliko nezadovoljstvo.⁴²

⁴⁰ UO ZV., kut. 2702. - *Zapisnik redovite skupne sjednice* 12. IV. 1899., str. 8.

⁴¹ M. KOLAR, 1992, 57-60.

⁴² UO ZV., kut. 2702. - *Zapisnik* od 7. XI. 1899., str. 11.

Godina 1900. Sastanci Komore održani su 9. svibnja i 30. studenog. Provedeni su novi izbori za Komoru i opet je za predsjednika izabran Ladislav pl. Krajač, kojega podržava ne samo Khuen Hèdervàry već i ministar trgovine Hegeduš. U trgovačkom odjelu aktivni su Petar Petrovski, Nikola Rivosechi, Dragutin Zudenigo, a u obrtnom Fran Vrhovac, Anton Mandić, Petar pl. Vukelić i Ivan Žagar.

Obrtnici su mnogo očekivali od novoga Hegedušova zakona o podupiranju domaće industrije, te mu je senjska Komora čak zahvalila posebnim albumom gdje su se potpisali svi članovi vodstva Komore. Hegeduš je, naime, izdao Zakon o ograničenju nepoštene konkurencije, te su trgovci i obrtnici senjskog područja očekivali da će laganije odolijevati konkurentima iz Senja. I doista se činilo da za Senj dolaze bolji dani. Na izložbi u Philadelphiji senjska Komora dobila je diplomu, a Senj, odnosno bolje reći senjsku Tvornicu duhana, zastupao je Ludvik pl. Rubelli-Sturmfest, te je njegov govor objavljen u zagrebačkom *Hrvatskom trgovcu*. I na pariškoj izložbi 1900. bili su predstavnici Senja: tipograf Josip pl. Vukelić i Božo Sertić.

Senjska je komora očekivala i da će njezino područje nešto dobiti od državnog zajma, no čini se da su ju doista zapale samo mrvice. Ipak, Komora je u tom vremenu ugledna senjska institucija. Iz njezinih redova birani su vještaci i povjerenici za Kotarski sud. Tako su za građevinarstvo bili imenovani vještacima Fran Vrhovac i Mijo Pošić, za pokućstvo Fran Vrhovac, za strojeve Mijo Pošić, za željeznu robu Fran Krajač, za satove, srebro i zlato Josip Gržanić, za drva Šime Stiglič i Vinko Pulasić st., za stoku Anton Krmpotić, za vino Nikola Rivosechi, za kolonijalnu robu Mate Rukavina, za bilance Cihlar i Dioniz Krajač.⁴³

Godina 1901. U 1901. održana je sjednica 12. lipnja i 23. studenog. Izborna skupština održana je 23. studenog i Šime Štiglič je bio predsjednik izbornog povjerenstva. Za članove trgovačkog odjela izabrani su Ladislav Krajač, Fran Krajač, Ivan Mladineo ujedno i potpredsjednik, Fran Olivieri, Nikola Rivosechi, Ivan Nepomuk Tomljanović, Dragutin Vlahović, Mate Rukavina, Martin Kosina, Fran Mrzljak, Ivan Novak. U obrtni odjel izabrani su Fran Vrhovac, ujedno i potpredsjednik, Vaclav Chudoba, Josip Hammerschmidt, Ivan Kalabota, Ivan Sparožić, Ivan Vršić, Fran Butorac, Vale Veljačić i Petar pl. Vukelić. Vaclav Hudoba ponovno je izabran za blagajnika. Izabrano je pet odbora: u prvom odboru za trgovačke stvari bili su Srećko Crnić, Fran Krajač, Martin Kosina, Ivan Novak, Nikola Rivosechi, Mate Rukavina, Šime Stiglič i Dragutin Vlahović. U drugom odboru za obrtne stvari bili su Mila Biga, Fran Butorac, Mirko Butković, Josip Hammerschmidt, Ivan Kalabota, Ivan Sparožić, Nikola Sušan, Ivan Uršić, Petar

⁴³ UO ZV., kut. 2702. – *Zapisnik* od 30. XI. 1900.

pl. Vukelić i Ivan Žagar. U trećem odboru za komunikacije i promet bili su Vaclav Chudoba, Dragutin Didolić, Ivo pl. Hreljanović, Dioniz Krajač, Franjo Mrzljak, Mihovil Pošić, Josip Smetana, Šimun Stiglič i Dragutin Vlahović. U četvrtom odboru za pomorske stvari bili su Vitez Franjo Olivieri, Mihovil Pošić i Šimun Stiglič. U petom odboru za reviziju upisa u trgovačkim registrima bili su Fran Krajač, Martin Kosina i Mate Rukavina. U šestom odboru za proračune i zaključne račune bili su Ante Krmpotić, Šimun Stiglič, Ivan Tomljanović, Konrad Zimpermann i Ivan Žagar. Krajač je dakako opet predsjednik Komore. Cihlar je pak imenovan za zastupnika Komore u Povjerenstvu za statistiku robe. Ministarstvo trgovine objavilo je i *Skupno izvješće trgovačko-obrtničkih komora* na hrvatskom jeziku, što je značilo veliku pobjedu hrvatske riječi.

Senjska komora ima i te godine mnogo spisa za rješavanje, ali se – sudeći po samo dva skupna sastanka – predmeti rješavaju dogovorom zainteresiranih vijećnika. Komora je dobila punu zrelost. U mišljenju Komore o osnovi Zakona protiv nepoštene konkurencije iz 1900. navodi se da su na području senjske Komore potvrđene mnoge "drzke zloporabe obrtnoga i trgovačkoga takmenja... radi česa imaju i naši trgovački i obrtnički krugovi povoda da traže jaču zaštitu glasu i imetku trgovačkomu od opasnih napadaja bezobzirnih konkurencijalnih prehvata, kojima snaga dosadanjih porazbacanih zakonskih ustanova nije dorasla da ih odbije", te se traži jače djelovanje obrtnih oblasti koje će kontrolirati provedbu zakona koji će u suprotnom ostati "u životu mrtav".⁴⁴ Zanimljiva je i rasprava o poštanskom prometu Likom gdje se predlaže da pošta za Gospić ne ide do Ogulina pa dalje kolima 120 km do Gospića, odnosno 200 km do Zrmanje, već da se pošta šalje svaki dan parobrodom do Karlobaga i onda prosljedi u unutrašnjost, čime bi oživjela i ta luka i promet u njoj, jer u protivnom će to mjesto jako stradati.⁴⁵

Vrijedi spomenuti i da je Božo Babić izdao uz pomoć senjske Komore *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodovlje u hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku*, a zagrebačka Komora, kako bi pomogla to izdanje, naručila je 50 primjeraka u pretplati. Veća pozornost posvećuje se te godine ponovno ribarstvu pa je Zemaljska vlada zadužila Franju Haladija, zamjenika državnog odvjetnika, da poradi na boljem reguliranju prava tunolova.

No da su prilike na području Ličko-krbavske županije manje teške nego na području Modruško-riječke županije, pokazuje podatak da su te godine iz prve iselile 243 osobe, a iz druge 2.794.⁴⁶ U senjskoj Tvornici duhana broj zaposlenih

⁴⁴ UO ZV., kut. 2702. – *Zapisnik* od 12. VI. 1901., str. 14.

⁴⁵ UO ZV., kut. 2702. – Isto, str. 23.

⁴⁶ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 244.

povećava se te godine na 480, od čega je žena 458.⁴⁷

Godina 1902. U 1902. održane su sjednice 14. siječnja, 20. veljače, 20. ožujka, 15. svibnja, 23. lipnja i 10. studenog, dok sjednica zakazana za 30. prosinca. 1902. nije održana iako je imala na dnevnom redu prijedlog za uređenje senjske luke.

Ministar trgovine Hegeduš uputio je početkom godine okružnicu da sol ne treba nabavljati u Austriji, već da treba urediti solane u Hrvatskom primorju, pa se u Komori počelo razmišljati kako bi se to najbolje moglo riješiti. Međutim, od 4. ožujka 1902. novi je ministar trgovine Ferdinando Horanszky, i vijećnici Komore upućuju mu sa sjednice 20. ožujka 1902. pozdrav sa željom da se brine o morskoj obali zbog "sasvim oslabljenih gospodarskih i privrednih uvjeta". No senjska Komora u novom sastavu iskazuje mnogo više buntovnosti nego prijašnja. Tako Drago Vlahović traži da se zakonom uredi osnova bakarske Nautičke škole, jer da je naredba od 1871. već zastarjela i da treba modernizirati nastavu, a 1901. traženo je da se Nautička škola u Bakru izjednači po pravima s Pomorskom akademijom u Rijeci. Horanszky je preinačio Hegeduševu odredbu za subvenciju slobodnoj plovidbi, omogućivši da pomoć dobiju i mali brodovi, što je najavilo mogućnost Senju da opet osnuje svoje parobrodarsko društvo. Na žalost, Horanszky je već nakon dva mjeseca ministროvanja poginuo, a novi ministar trgovine postao je Ludvig Lang, koji nije pokazivao veći interes za Primorje.

Te su godine umrla čak tri člana senjske komore: Mirko Butković, Ivan Nepomuk Tomljanović i (13. V.) Ivan Žagar, koji je bio od 1888. u vijeću Komore. Na ta mjesta dolaze Mato Rukavina i Vid Ciganović u trgovački i Vuk Crnković u obrtnički odjel. U tom vremenu i dalje u središtu pozornosti ostaje eksploatacija goranskih i ličkih šuma, gdje se grade brojne male pilane, pa je Zemaljska vlada ponovila svoju raniju naredbu da se i šumski i pilanski radnici moraju osiguravati kod okružne blagajne, pa je takva blagajna osnovana u Senju za čitavu Ličko-krbavsku županiju, vjerojatno stoga što je Cihlar bio i tvornički nadzornik, pa je mogao istodobno kontrolirati i proizvodne pogone i radnu snagu, čime su se njegove obveze znatno uvećale. Da je posla bilo, vidi se iz prijave zidarskog majstora Gvide Cividina iz Delnica da se gradnjom bave mnogi majstori bez obrtnice. Slična je situacija bila i na području trgovine pa je trgovački odjel Komore predložio 10. prosinca 1902. da se i za trgovce traži obvezno osposobljenje, jer se trgovinom bave sada "... ljudi svakojakojeg zanimanja", a nisu obvezni ni na udruživanje, pa trgovina izmiče kontroli.

Nastoje se poboljšati i poštanske veze. Ungaro-Croata je imala koncesiju za prijevoz pošte od Rijeke uzduž Hrvatskog primorja. No često je ta pošta otišla sve

⁴⁷ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 524.

do Zadra, te je izdana naredba da se pošta mora ostaviti u prvoj luci gdje postoji poštanski ured. Senjska luka i dalje ostaje velik problem za senjsko brodarstvo, pa se ponovno traži da se već napokon počne s većim zahvatima na njezinu uređenju. U to doba brogarsko propadanje Senja postaje vrlo uočljivo. Hinko Hinković pisao je u Supilovu *Novom listu* 1903. da je zapostavljenost Senja stvorena "umjetno", jer da je pomorski robni promet Rijeke 1902. iznosio 1,170.000 tona, a Senja 8.000 tona, tj., 150 puta manje, dok je 1873. promet Senja iznosio polovicu riječkog.⁴⁸

Nezadovoljstvo Senjana posljedica je rada parobrodarskog društva Ungaro-Croata, koje se ulaguje Budimpešti krsteći brodove mađarskim imenima. Pozivom na Horanszkyjevu odluku da će i mali brodovi dobiti pravo na pomoć, skupina Senjana 27. srpnja 1902. osniva novo Hrvatsko parobrodarsko društvo, te je na području Senja, Hrvatskog primorja, Like i Rijeke upisano 280.000 kruna dioničke glavnice s time da je svaka dionica imala nominalnu vrijednost od 100 kruna. Uskoro se pokazalo da će poduzeće biti uspješno.⁴⁹ No trebalo je proći dvije godine da bi bili nabavljeni brodovi "Hrvatska" i "Ante Starčević", odnosno brod "Petar Zrinski". To društvo preuzelo je osim linije Senj – Rijeka i liniju Senj – Trst, a u Supilovu *Novom listu* vode se 1904. žestoke polemike između Đ. Ružića iz Ungaro-Croate i M. Gremera iz senjskoga Hrvatskog parobrodarskog društva o konkurentskim borbama ovih dvaju brodara u Hrvatskom primorju.⁵⁰ Senj je, kako piše Barbalić 1962., pokazao izvanrednu snagu da se odupire Rijeci, ali je i poduzeće Ungaro-Croata, u kojemu je bio ujedinjen kapital Ladislava Krajača, Mate Polića i drugih, uspjelo spriječiti Mađare da osnuju svoje mađarsko društvo, i na taj način brodarstvo Hrvatskog primorja ipak je bilo u domaćim rukama. Mali Senj sa svojim domaćim hrvatskim brodićima prkosio je pak onima koji su bili skloni priznati jezičnu dominaciju Mađara, koji su jako željeli da opet čitavo Primorje postane mađarska obala, pojačavajući iz godine u godinu sve više pritisak na jezičnom i teritorijalnom polju.⁵¹

Polovicom godine uređeno je tunolovište u Lukovu Šugarju te je gradsko poglavarstvo Karlobaga obavijestilo o tome Komoru. Cihlar je u jesen bio u Beču na ribarskoj izložbi i senjska je Komora tamo dostavljala podatke o ribarstvu na području Hrvatskog primorja.

⁴⁸ R. LOVRENČIĆ, 1960, 103. – prema Izvještaju senjske Trgovačko-obrtne komore za 1902., Senj, 1903, 36.

⁴⁹ *Primorski glasnik*, 10, 16. X. 1902., str. 2. Hrvatsko parobrodarsko društvo.

⁵⁰ R. LOVRENČIĆ, 1960, 101.

⁵¹ *Novi list*, 1. VI. 1901.

Na Cihlarov prijedlog uvedena je polovicom godine i kontrola nad prodajom vina na barkama iako je Fran Mrzljak tražio potpuno slobodnu prodaju vina.

Te se godine insistira na izgradnji Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu, za koji se smatra da će posredovati u izvozu hrvatske robe. Objavljena je i osnova za zaštitu obrtnih uzoraka, što znači da se počela voditi briga o inovacijama, ali u zapisniku Komore nije zabilježeno da je na području Komore bilo takvih pronalazaka.

Mislim da je dosta članaka u Supilovu *Novom listu* napisao Sebald Cihlar i drugi Senjani, ali samo zbog toga što su ti članci nepotpisani, ne možemo ustanoviti autorstvo niti ih pripisati članovima senjske Trgovačko-obrtničke komore, odnosno njezinoj upravi. U svakom slučaju Supilov *Novi list* objavio je o teškoj senjsko-gospodarsko-političkoj situaciji nekoliko zapaženih zapisa koji su imali širok odjek jer se tu tražilo da se Hrvatskom primorju i zaleđu pomogne.⁵²

Veliki župan Ličko-krbavske županije bio je rijedak gost u Senju. No 24. svibnja veliki župan Tomo pl. Kraljević posjetio je Senj u pratnji podžupana Izidora Holjca, te ga je dočekaio gradonačelnik Zimpermann, a posjetio je i biskupa Maurovića, gradsku vijećnicu i Komoru, gdje je razgovarao s Ladislavom Krajačem, potpredsjednicima Mladineom i Vrhovcem te tajnikom Cihlarom, obećavši pomoć u izgradnji željeznice koju su Senjani još uvijek priželjkivali.⁵³

Iseljavanje se te godine u cijelosti povećava, ali na području Ličko-krbavske županije, gdje je Senj, manje je nego na području Modruško-riječke županije. Iz prve je iselila te godine 251 osoba, od čega 104 u Sjedinjene Američke Države, dok je s područja druge zemlju napustilo 3.955 iseljenika, od čega su otišle u SAD 3.804 osobe.⁵⁴

Godina 1903. Te su godine održane sjednice Komore 20. siječnja, 1. travnja, 26. studenog i 28. prosinca. Sjednice imaju opsežan dnevni red, što znači da se djelovanje komora sve više proširuje na razna područja gospodarstva, obrta i trgovine. Te je godine umro član komore Fran Mrzljak, a na njegovo je mjesto došao u trgovački odjel Dragutin Zudenigo. I ministra trgovine Langa smjenjuje 3. studenog Karlo Hieronymi, te ga senjska Komora u pozdravnicu upozorava na zastarjelost Obrtnog zakona iz 1884., koji je posve nefunkcionalan. Međutim, vijećnici su odbili da se sastavi delegacija koja bi posjetila novog ministra, držeći da od toga i tako nema koristi.

⁵² I. KOVAČIĆ, 1993, 153.

⁵³ *Novi list*, 120, 30. V. 1902. – Senjanin, veliki župan T. pl. Kraljević u Senju.

⁵⁴ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 244.

Cihlar je te godine odlazio više puta u Budimpeštu, gdje prisustvuje sjednicama Društva za pomorsko pravo. Cihlar je na sjednici 20. siječnja ponovno izložio sadržaj svoje predstave o senjskoj luci, smatrajući da je luka u još lošijem stanju nego ranije, te da se u njoj može vezati samo jedan brod pa parobrodi izbjegavaju senjsku luku. On misli da su sredstva koja država odvaja za ovu luku, posve nedovoljna, a Nikola Rivosechi prigovara i parobrodarskom društvu Ungaro-Croati da je "nebrižna" u odnosu na Senj. Vlahović pak izjavljuje da se Talijani plaše senjske luke i da uopće ne žele uplovljavati u nju svojim brodovima, što Senju nanosi veliku štetu. Uglavnom, svi su ljuti što slabi pozicija Senja kao luke na gornjem Jadranu. Sastavljena je i otisnuta predstava o senjskoj luci te je poslana narodnom zastupniku dr. Lobmayeru, koji je još pred tri godine dobio od tadašnjeg ministra Hegeduša obećanje da će se pitanje senjske luke urediti, ali ništa nije poduzeto, kao što nije izgrađena ni telefonska veza Senja i Rijeke iako je i za to dobiveno obećanje.

Tako se nezadovoljstvo Khuenovom politikom, a osobito dugogodišnjim zaostajanjem Hrvatske za cvatućom Mađarskom, odrazilo i u Senju, pa to neprijateljsko raspoloženje nije ublažila ni činjenica da je Zemaljska vlada dopustila da se za područje Like i Krbave uveze godišnje 20.000 metričkih centi žita bez carine. Iseljavanje se povećava, pa s područja Ličko-krbavske županije 1903. iseljavaju 672 osobe, od čega 407 u Ameriku, a iz Modruško-riječke županije 4.070, od čega 3.787 u Ameriku.⁵⁵ Senjani često uspoređuju zaostajanje svog grada s napredovanjem Rijeke. Rijeka se od Hrvatsko-ugarske nagodbe izgradila u lijep i moderan grad, a imala je i svoju Trgovačku obrtničku komoru čiji je predsjednik bio Hinko Meynier, vlasnik riječke Tvornice papira, a potpredsjednik G. Korošec. Senj je, naprotiv, nakon 1870. stalno zaostajao, pa ga napuštaju trgovci, obrtnici i građani, kojih je sve više u Zagrebu i drugim krajevima Hrvatske, a njegova Komora ima mnogo ideja, ali malo sredstava da nešto poduzme u korist svog područja.

Godina 1903. imala je u Senju, uz obilježja hrvatske borbene politike protiv Khuena, koji je godinama sprječavao gospodarski razvoj Hrvatske, i neke posebnosti. Senjani sada otvoreno upozoruju na propast svog grada zbog prometne politike. Član Čiste stranke prava trgovac Drago Vlahović predložio je u gostionici sv. Martina rezoluciju koja je nosila jako pravaško obilježje, a dobrim se dijelom osvrće na gospodarske prilike.⁵⁶ Zatim su demonstranti izašli na ulicu te su se zaustavili pred kućom dugogodišnjeg predsjednika Trgovačko-obrtničke komore, ali od 1891. i ravnatelja brodarskog poduzeća Ungaro-Croata, te su bacali kamenje

⁵⁵ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 244.

⁵⁶ I. KOVAČIĆ, 1993, 155.

na kuću Ladislava Krajača kao i na prostorije parobrodarske agencije tog društva, smatrajući da je trebalo imati drugačiji odnos prema Senju. Senjski nemiri od 17. svibnja 1903. negativno su se odrazili na odnos novog bana Teodora Pejačevića prema Senju. On je držao da se Senj mora kazniti gospodarskim mjerama, pa je zabranio da Senjani pobiru četvrti novčić za uvozninu vina, čime su izgubili sredstva za gradnju bolnice.⁵⁷ Pejačević je bio sklon suradnji s Hrvatsko-srpskom koalicijom, odnosno pristajao je uz politiku novoga kursa koja je podilazila Srbima i Talijanima, a to je opet bilo za Senj loše. Istina, 21. srpnja 1903. proveden je komisijski uviđaj o stanju senjske luke, ali zbog nedostatka financijskih sredstava radovi nisu počeli. Osim toga raspala se i ranija veza tajnika hrvatskih trgovačko-obrtničkih komora jer je osječka komora držala da joj je korisnije da se svojom *Spomenicom za Slavoniju* obrati na Pejačevića, koji je imao posjed u Našicama.

Senjski gradonačelnik trgovac Konrad Zimpermann – čija je žena bila Marija pl. Vranyczany Dobrinović, kćerka trgovca koji se godinama bavio dovozom dalmatinskog vina u Senj i njegovom otpremom do Karlovca i Zagreba i koji je morao napustiti taj posao kada je počelo stizati jeftinije talijansko vino – nije se baš jako uspješno snalazio u kompliciranim političkim odnosima i burnim stranačkim događanjima u Senju pa je i rad Komore potisnut u drugi plan.

Glavna zarada Senjana potječe i sada od senjske Tvornice duhana, u kojoj radi 536 osoba, od čega 461 žena.⁵⁸ Prijedlog vijećnika Mate Rukavine da bi se i u Senju na dan zaštitnika grada sv. Jurja mogao urediti godišnji sajam kao što je to dopušteno u Podlapači, prihvaćen je na sjednici Komore 26. studenog 1903. i prosljeđen zagrebačkoj Zemaljskoj vladi.

Godina 1904. Te su godine iselile iz Ličko-krbavske županije 483 osobe, od čega u Ameriku 225 osoba. Iz Modruško-riječke županije iseljavaju 1.402 osobe, od čega u Ameriku 1.291, pa je to smanjivanje vjerojatno rezultat očekivanja da će se kroz novi kurs poboljšati gospodarsko stanje u čitavom tom području.⁵⁹

Te je godine još uvijek tinjala nada da će se izgraditi gornjokrajiška željeznica od Senja do Novog. No na proljetnoj skupštini Primorsko-goranske županije u proljeće 1904. zaključeno je da nema potrebe da se gradi pruga paralelna onoj koja vodi od Karlovca do Rijeke, iako su svi znali za štetu koju nosi usmjeravanje svega prema Rijeci, koja je bila pod izravnom upravom Mađarske.

⁵⁷ I. KOVAČIĆ, 1993, 169.

⁵⁸ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 524.

⁵⁹ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 244.

Uzalud je o tom pisao Supilov *Novi list*.⁶⁰

Te se godine vodi velika akcija protiv obnavljanja vinske klauzule, koja je uvelike upropastila dalmatinsko, ali i primorsko vinogradarstvo, čemu je dakako pripomogla i filoksera i peronospora pa nije bilo sredstava za obnovu vinograda.⁶¹ Iako klauzula nije obnovljena, primorsko je vinogradarstvo već bilo uvelike opustošeno, a emigriranje ljudi najbolje dobi u inozemstvo poprimilo je goleme razmjere u djelovanju više agencija koje su otpremale iseljenike preko francuskih luka i Hamburga.

Godina 1905. Nade u boljitak naglo su splasnule 1905., iako je osnovano na području Komore 48 tvrtki. No od tog broja 13 su bile banke i štedionice, dok je broj izdanih obrtnica pao za 300 u odnosu na godinu 1902. Iz Ličko-krbavske županije iseljavaju 3.834 osobe, od čega 2.028 u Ameriku, a iz samog Senja 144 osobe. Iz Modruško-riječke županije iseljava čak 6.278 osoba, od čega 5.591 u Sjevernu Ameriku, a iz grada Bakra 15.⁶²

Ugarska je vlada svojim koncesijama talijanskim ribarima oslabila ribarstvo Hrvatskog primorja. Talijani su imali bolja skladišta, a domaći mali ribari morali su prodavati svoju ribu po nepovoljnim cijenama. Pravaš Hinko Hinković, koji 1905. stalno boravi u Crikvenici, potiče osnivanje jake ribarske zadruge u Crikvenici, a tajnik senjske Trgovačko-obrtničke komore Cihlar podržava tu ideju, te Crikvenica postaje središtem primorskog ribarstva.⁶³

U senjskoj Tvornici duhana rade 582 osobe, od čega 499 žena. One su preradile 1.168 metričkih centi inozemnih sirovina i 1.353 metričke cente domaćih, te je proizvedeno 31,208.000 smotaka cigareta, dok je 1896., na početku rada Tvornice, proizvedeno svega 2,268.000 smotaka.⁶⁴ No intenzitet rada u ovoj tvornici nepovoljno se odrazio na društveni život, jer su nezaposleni muškarci imali previše vremena, a zaposlene žene premalo.

Godina 1906. Te su godine novoprijavljene na području senjske Trgovačko-obrtničke komore 24 tvrtke i izdano je 355 obrtnica, a prestalo je s radom 11 tvrtki i otkazano 109 obrta. Kretanja su, dakle, povoljna.⁶⁵

Te je godine priređena u Zagrebu velika gospodarska izložba prehrambenih proizvoda i ponovno se Sebald Cihlar uključio prikazom ribarstva u Hrvatskom primorju. Njegovom zaslugom osjetila se nazočnost Senjana na ovoj izložbi.

⁶⁰ R. LOVRENČIĆ, 1960, 104.

⁶¹ R. LOVRENČIĆ, 1960, 197.

⁶² *Statistički godišnjak*, I, 1905, 244-245.

⁶³ R. LOVRENČIĆ, 1960, 104.

⁶⁴ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 524.

⁶⁵ *Statistički godišnjak*, I, 1905, 411.

Primorje zahvaća industrijalizacija, ali kapital i vlasnici uglavnom su stranci. Cihlar je govorio kao tajnik Komore i na polaganju temeljnoga kamena bakarske Tvornice portland cementa d.d., koja je izgrađena mađarskim kapitalom i koja je počela s radom 1907., omogućivši kvalitetniju gradnju u Hrvatskom primorju, a osobito u Rijeci. Uglednici nazočni otvorenju, među kojima i Cihlar, banski savjetnik dr. Ivo Malin, bakarski gradonačelnik dr. Pintarić i kotarski predstojnik barun Zmajčić, potpisali su se na pergameni koja je ugrađena u temelje te tvornice.⁶⁶ Na otvaranje drugih tvornica nisu ni pozivani predstavnici Komore i Zemaljske vlade.

Godina 1907. Na području čitave senjske Trgovačko-obrtničke komore prijavljena je te godine 71 nova tvrtka i 396 obrtničkih radnji, a otkazano 58 tvrtki i 21 radnja, pa se činilo da čitavo područje Komore ima zadovoljavajući napredak.⁶⁷

Te je godine zadesio senjsku Trgovačko-obrtničku komoru velik udarac. Umro je u Zagrebu od raka na crijevima tajnik komore Sebald Cihlar, a umro je i Josip Gržanić, kojega na saborskim klupama zamjenjuje već 1908. i 1910. senjski trgovac Drago Vlahović, koji je 1908. izabran i za potpredsjednika Trgovačko-obrtničke komore, što svakako označuje u Senju pobjedu pravaša.⁶⁸ Nepoznati autor, koji se potpisao kao "Senjanin", napisao je u povodu smrti Sebald Cihlara: "Njegovi nazori i savjeti su se svagdje primali kao mnijenje ozbiljnoga muža zauzeta za stvar. Cihlarž je po svom političkom shvatanju i po pronicavosti u ekonomske prilike zaslužio da ga se osobito pri nastupu novog kursa poslalo u Sabor. To poricanje može lih onaj koji ga poblize ne pozna ili koji zasliepljen strašću ne će da prizna Cihlaržov demokratski napredni duh i nazore o našem političko-gospodarskom odnošaju spram Ugarske. Cihlarž nije bio strančar, već patriota Hrvat, koji je duboko osjećao svu težinu naše podređenosti, te do skrajnosti zauzet sa energičnim nastojanjem da se postigne ono što se postići može".⁶⁹ U *Novom riečkom listu* pak piše drugi novinar da je bio "radin kao mrav" i da je bio "demokratski napredni duh".⁷⁰

Cihlar je pokopan u Zagrebu i upravo svečanost tog pokopa pokazuje da je Sebald Cihlar bio poznat u čitavoj Hrvatskoj. Na pokop je došao i predsjednik zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore Dragutin Mondecar, trgovac mirodijama, Ladislav vit. Krajač, ugledni privrednik Senja i Rijeke, pristav

⁶⁶ *Novi list*, 209, 31. VII. 1906., 2. – Nova tvornica cementa

⁶⁷ *Statistički godišnjak*, II, 1917, 411.

⁶⁸ M. KOLAR, 1997, 157.

⁶⁹ *Novi list*, 19. VII. 1907. – Nekrolog S. Cihlaru; V. ANTIĆ, 1962, 151.

⁷⁰ *Novi riečki list*, 27, 19. VII. 1907., 1. – Senjanin, Sebald Cihlar.

osječke Trgovačko-obrtničke komore M. Heviši, umirovljeni veliki župan zagrebačke županije Dragan pl. Turković, sveučilišni profesor dr. Janeček, dr. Polić, ravnatelj banke Vladimir Krešić, ugledni hrvatski privrednik Gjuro Crnadak i gotovo sve senjske obitelji nastanjene u Zagrebu. Vijenci su bili brojni, a bili su ukrašeni narodnom vrpcom.

Govor je održao tajnik zagrebačke komore Peroslav Paskiević Čikara, rodom iz Šibenika. On je rekao "Žalobni zbore! Raztvorena stoji pred nama jedna hladna raka, da u svoje krilo primi zemne ostanke jednog vriednog i zaslužnog muža. Sebald Cihlarž, tajnik Trgovačko-obrtničke komore senjske, taj triezni i neumorni pregaoc na narodno-gospodarstvom polju Hrvatske, razstaje se evo sada od nas za uvijek. Što je on otačbini našoj bio i sa kakvom je ljubavlju za njezin procvat radio, teško je ocrtati u malo rieči. On je u sebi spojio čitavu povjest senjske komore, a posestrimske veze, koje spajaju sve naše bratske trgovačko-obrtničke komore, dale su mu prečesto prilike da svojim vedrim i pronicavim umom te svojim bogatim znanjem i iskustvom, izdašno utječe i na težak rad oko unapredjivanja sveukupnih interesa ciele naše mile otačbine. Sa svojim tridesetgodišnjim radom na javnom polju, sačinio je on sebi sam dičan spomenik, trajniji od tuča. Uzoran suprug i otac, iskren sudrug, vjeran prijatelj i neizcrpiv radenik, a na daleko uvaženi stručnjak, držao je mili pokojnik naš uvijek visoko i neokaljeno hrvatski narodni stieg te se time najljepše odužio svojoj pomajci - otačbini Hrvatskoj. Hrvatska, a ponajpače naš trgovački obrt i stališ, počevši od priprostog ribara sa onog sinjeg mora do velikog industrijalca, ima s toga mnogo razloga, da sa iskrenom boli tuguje nad grobom Sebald Cihlarža, a to tim više, što pregaoca njegova kova, malo u nas ima..."⁷¹

Zaključak. Od 1890. do 1910. Senj se od trgovačkoga grada pretvorio u industrijski grad. Mnogo se toga promijenilo, ali Senj s obzirom na svoj položaj i stanovništvo nije dobio ni prugu, ni luku niti druge sadržaje toliko potrebne ovom starom gradu. Ipak postojanje Trgovačko-obrtničke komore u Senju čini ovaj grad značajnim gospodarsko-kulturnim središtem u kojemu se stječu trgovci, obrtnici i privrednici širega primorskog i ličko-goranskog područja. Zahvaljujući tajniku Sebald Cihlaru, Komora se uspješno provlači kroz krizna privredna i politička vremena, a kako pokazuju tablice 1, 2 i 3, od kojih prva govori o imovini Komore, druga o proračunu, a treća o protokoliranim tvrtkama i obrtnim radnjama na području Komore, možemo rad Komore ocijeniti zadovoljavajućim i čak vrlo kvalitetnim, barem na temelju onog materijala do kojeg smo mogli doći, jer se godišnji izvještaji više ne tiskaju. Ovom radu pridodan je i popis trgovaca i obrtnika u Senju iz godine 1890.

⁷¹ *Riečki novi list*, 29, 21. VII. 1907., 2. – Sprovod Sebald Cihlara.

Tablica 1.

Imovina Senjske trgovačko-obrtničke komore od 1896. do 1905.

Godina	Gotovina i vrijednosni papiri	Tražbine	Pokretnine	Knjižnica	Ukupno
1896.	10.508	3.270	1.856	1.800	14.434
1897.	9.912	2.686	2.104	1.928	16.630
1898.	10.582	2.204	2.074	2.128	16.988
1899.	10.676	3.656	2.138	2.184	18.654
1900.	9.970	5.303	2.123	2.521	19.917
1901.	11.559	3.668	2.100	2.763	20.090
1902.	12.488	4.816	2.068	2.878	22.250
1903.	12.309	3.892	2.027	3.016	21.244
1904.	7.756	13.372	2.044	3.135	26.307
1905.	7.503	7.357	2.004	3.183	20.047

Statistički godišnjak Kr. Hrvatske i Slavonije, I, Zagreb, 1905, 525. Podatci za 1906. do 1909. nisu uvršteni u *Godišnjak*.

Tablica 2.

Godišnji proračun senjske Trgovačko-obrtničke komore 1896. do 1905.

Godina	Potpore obrtu	Rashodi			Ukupno
		Lični	Materijalni	Izvanredni	
1896.	200	4.420	1.370	600	6.590
1897.	200	4.420	1.370	600	6.590
1898.	-	4.420	1.970	200	6.590
1899.	200	4.140	1.770	600	6.710
1900.	-	4.540	1.970	200	6.710
1901.	70	4.366	1.473	45	5.954
1902.	70	4.366	1.473	45	5.954
1903.	200	4.540	1.370	600	6.710
1904.	170	4.540	2.229	246	7.185
1905.	757	4.540	1.146	281	6.724

Statistički godišnjak Kr. Hrvatske i Slavonije, I, Zagreb, 1905, 525. Podatci za 1906.-1909. nisu uvršteni u *Godišnjak*.

Tablica 3.

Sudbeno protokolirane tvrtke i izdane obrtnice na području senjske Trgovačko-obrtničke komore 1896. do 1905.

Godina	Protokolirano tvrtki	Izdano obrtnica
1896.	21	355
1897.	21	263
1898.	19	321
1899.	8	224
1900.	6	265
1901.	14	262
1902.	18	629
1903.	36	327
1904.	24	316
1905.	48	363
1906.	24	355
1907.	71	396
1908.	38	516
1909.	33	462

Statistički godišnjak Kr. Hrvatske i Slavonije, I, Zagreb, 1905, 527.

*Prilog 1.**ADRESAR OBRTNIKA I TRGOVANJA U SENJU 1890. GODINE.**

NOVČANI ZAVOD: Senjska štedionica

BRODOVLASNIK: Krajač i dr.

TRGOVCI:

Marija Barišić, sitničar

Cilika Benčić, sitničar

Ante Bezjak i sin, sitničar

Franjo Biljan, trgovac vinom

- Fani Blažević, trgovac rubljem
V. Cikota, trgovac vinom
Ante Devčić, trgovac građevnim drvom, željezom, trgovac vinom
Ivan Devčić, sitničar, trgovac željezom
Josip Dobrila, trgovac građevnim drvom
N. A. Duboković, trgovac vinom
Nikola Dujmović, veleprodaja duhana
Vice Dujmović, sitničar
Dujmović i Pavičić, trgovci mješovitom robom
F. Ferlan i Crnković, trgovci mješovitom robom
F. Filičić, otpremnik 1898.
Andro Giačić, trgovac mješovitom robom
Ferdo Gismano, trgovac mješovitom robom, trgovac željezom
Kosina i B/e/rčić, trgovci mješovitom robom
Ivan Krajač sinovi, trgovac mješovitom robom
V. Krišković i Podobnik, trgovci mješovitom robom (g. 1898. V. Krišković je trgovac kolonijalnom i prekomorskom robom, te prodaje ruski čaj.)
Juraj Krmpotić, trgovac mješovitom robom 1899.
Hubert Luster, trgovac papirom
Josip Maletak, trgovac rubljem
Antun Margan, sitničar
Marija Miletić, sitničar
Nikola Miletić, trgovac željezom
Ivan Mladineo, trgovac građevnim drvom, mješovitom robom, trgovac vinom
Franjo Mrzljak, sitničar
Joso Nikolić, trgovac bojom
Novak nasljednici, sitničari. Ivan Novak bavi se 1898. trgovinom vina.
Franjo (Francisco) Olivieri, trgovac građevnim drvom, trgovac mješovitom robom, trgovac vinom
Petar Petrovski, trgovac mješovitom robom, a 1898. trgovac mirodijama.
Matilda Prpić, sitničar
Božo Pulić, trgovac vinom (1896. i drvom)
Marija Rastić, udovica, sitničar
Mate Rukavina, trgovac mješovitom robom. a 1898. je trgovac kolonijalnom robom
Vale Rukavina, trgovac mješovitom robom
Franjo Stanišić, željezarija
Mate Šimić, sitničar
Marija Štiglić, sitničar

Simo Štiglić, željezarija
Štiglić i Vidmar, trgovci građevnim drvom
Ivan Nep. Tomljenović, trgovac kolonijalnom robom, 1899.
Dragoila Vlahović, trgovac vinom, Trgovinu 1898. vodi Antun Vlahović.
Joso Vukelić, trgovac vinom
Tereza Wencel, trgovac rubljem
Franjo Zimpermann, trgovac mješovitom robom
Dragutin Zudenigo, trgovci građevnim drvom, trgovac mješovitom robom.

OBRTNICI I INDUSTRIJALCI:

Bačvari: Franjo Ciković, Ante Mandić
Bravari: Ivan Matasić, Martin Matasić, Mate Mudrovčić
Brodograditelji: Božo Pulić, Franjo Olivieri, Dragoila Vlahović (Bag), Joso Vukelić (Sv. Juraj)
Brijači: Vjekoslav Massarini, Jure Vukelić
Dimnjačari: Joso Hrabrić, Ante Skofa
Kovači: Samoilo Jelovac, Milan Trbojević
Krčmari, gostioničari: Mato Abramić, Marko Bašić, Marija Barišić, Fran Biljan, Luce Biljan, udovica, Viktorija Car. N. A. Duboković, Vencel Hudoba (od 1869. bavi se proizvodnjom kobasica), Ivanja Lenac, Josip Mahulin, Ana Miletić, N. Mladnic, Vinko Prpić, Terezija Rubčić, Augustin Samaržia, M. Smogović, Franjo Stanišić (1898. vlasnik hotela "Nehaj"), Ana Stipančić, Roko Stipančić, Simo Štiglić, Božo Šubert, Božo Trinajstić, Petar Vukelić (vlasnik hotela "Zagreb" 1899.) Marija Zupan
Krojači: Ivan Šparožić, August Šoštarić
Ljekarnik: Dragutin Acourti
Mesari: Vjekoslav Brivec, Mile Crnković, Marija Korošec
Mlinari: Mlin Bačić, Pošić i Šabić
Opančari: Mihailo Biga, Emanuel Hajdin, Ante Krmpotić (i kožar 1898.), Rade Puhar.
Pekari: Dujmović i Pavičić, Eduard Filo, Franjka Gržanić, Maria Kupec, Petar Prpić, Ivan Žagar
Pilane: Mate Dražić, Krišković i Podobnik, Božo Pulić
Postolari: Blaž Boras, Vuk Crnković, Ivan Lokmer, Grga Nell, Ivan Rastić, Vale Veljačić
Sedlar: Simo Bilović
Stolari: Ivan Paganetto, Josip Penko, Ivan Vrhovac, Fran Vrhovac

Tapetar: Josip Hammeršmidt
Urar: Josip Brković
Vinotočar: Nikola Dujmović
Zakupnici: Dragutin Didolić, Zrinjski i Brogdić
Zlatar: Desiderij Bradil

* Rađeno prema *Adresaru obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj* za g. 1890. Sastavili: Gjuro Justić i Ljudevit Strohmayr, Zagreb, 1890, 2-73, 87, 128-210. Nadopunjeno popisom iz kalendara "Velebit", za 1898. i 1899. Iz *Adresara* mogli bi se izvući nazivi trgovaca i obrtnika za druga mjesta u području senjske Trgovačko-obrtničke komore, a ne samo za Senj.

Sl. 1. Vladimir Olivieri, ugledan senjski gospodarstvenik i promicatelj senjskog parobrodarstva i trgovačkog napretka Senja, Kancelarija, Obala, snimljeno oko 1929.

Literatura

- V. ANTIĆ, Sebald Cihlar, *Riječka revija*, 11, Rijeka, 1962, 3-4, 151-152.
Radojica F. BARBALIĆ, Uloga Senja u izgradnji parobrodarstva male obalne plovidbe, *Riječka revija*, 11, Rijeka, 1962, 3-4.
Glavno izvješće trgovačko-obrtničke komore za 1890, Senj, 1891.
Glavni izvještaj o gospodarstvu, obrtu, trgovini i prometu u okružju senjsko trgovačko-obrtničke komore za g. 1891. i 1892., Senj, 1893.
Glavni izvještaj o gospodarstvu, obrtu, trgovini i prometu u okružju senjsko trgovačko-obrtničke komore za g. 1893., Senj, 1894.

- Igor KARAMAN, Osvrt na gospodarske prilike u gradu Senju potkraj 18. i u 19. stoljeću, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972.
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Kako se je Trgovačko-obrtni muzej u Zagrebu pretvorio u Etnografski muzej, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 25, Zagreb, 1992, 57-72.
- Mira KOLAR, Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 267-292.
- Mira KOLAR, Senjski gospodarstvenik i političar Drago Vlahović, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 151-168.
- Mira KOLAR, Senjska željeznica, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 247-284.
- Mira KOLAR, Senjska Trgovačko-obrtnička komora 1875.-1924., I. dio, *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 153-182.
- Ivo KOVAČIĆ, Senj u Hrvatskom narodnom pokretu 1903/1904., *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 137-172.
- Milan KREŠIĆ, *Izvjешće o milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896*, Zagreb, 1897.
- Branko KRMPOTIĆ, Vatroslav Cihlar, *Senjski zbornik*, 5, Senj, 1975.
- Rene LOVRENČIĆ, Ekonomska problematika u Supilovu *Novom listu* 1903-1905, *Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest*, 3, Zagreb, 1960, 95-122.
- Novi list*, Rijeka, 1901, 1902, 1907.
- Novi riečki list*, Rijeka, 1907.
- Primorski glasnik*, Rijeka, 1902.
- Trgovački i obrtni svijet*, glasilo Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, Zagreb, 1891.
- Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb, 1905.
- Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, II, 1906-1910, Zagreb, 1917.

DIE SENJER HANDELS- UND GEWERBEKAMMER 1875 – 1924
2. TEIL (1891 – 1902)

Zusammenfassung

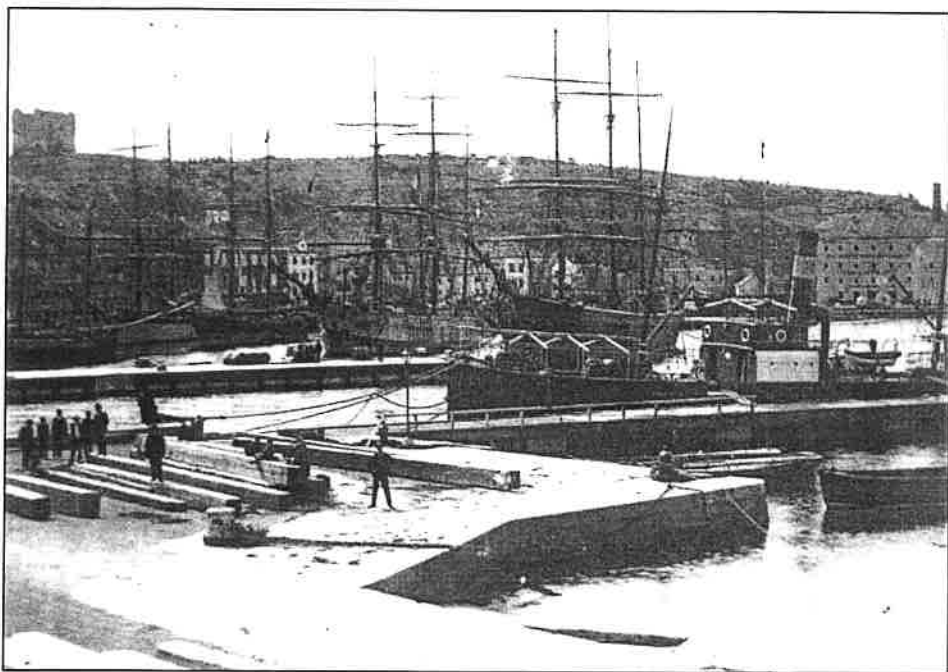
Die Tätigkeit der Senjer Handels- und Gewerbekammer zur Zeit vom 1891 bis zum 1907 ist schwerer zu analysieren als die vorhergehende Periode, weil die jährlichen Berichte zu dieser Zeit nicht mehr gedruckt wurden wie bis zum Jahr 1900. Deswegen wird die im Titel dieses Artikels angegebene Problematik hier nur fragmentarisch bearbeitet. Doch kann man die Folgerung ziehen, dass die Senjer Handels- und Gewerbekammer zu dieser Zeit eine respektable Anstalt war, und die Meinungen ihres Sekretärs wurden sowohl in Osijek als auch in Zagreb und Pest beachtet. Das waren schwere Zeiten, aber die Senjer erhielten ihr Wirtschaftsleben mit einer großen Eindringlichkeit.

Die Verkehrsisolierung von Senj, ohne Eisenbahn und qualitative Straßen, Ungleichheit in Beziehung zu Rijeka, der schwach eingerichtete Senjer Hafen, der keinesfalls die Landung der

Schiffe besorgen und fordern konnte – alle diese Umstände beeinflussten das Zurückgehen des Hafens.

Die Einrichtung der Senjer Tabakfabrik 1896 hielt glücklicherweise die Abwanderung der Bewohner an, und beeinflusste die Verwandlung von Senj in eine industrielle Stadt.

Die Führung der Senjer Handels- und Gewerbekammer folgte sorgsam den Bescheiden des Handelsministeriums in Pest, dem sie untergeordnet war, weil die Landesregierung nach dem "Ausgleich" kein recht mehr hatte die Fragen des Gewerbes und des Handels zu lösen. Darum verlangte Cihlar zwei Mal von der Innenabteilung der Landesregierung eine Unterabteilung zu errichten, die sich mit diesen Problemen befassen könnte. Alle drei kroatische Kammern versuchten vor dem Ministerium in Budapest einheitlich aufzutreten, aber so etwas war möglich nur vor der Herrschaft des Banus Pejačević.

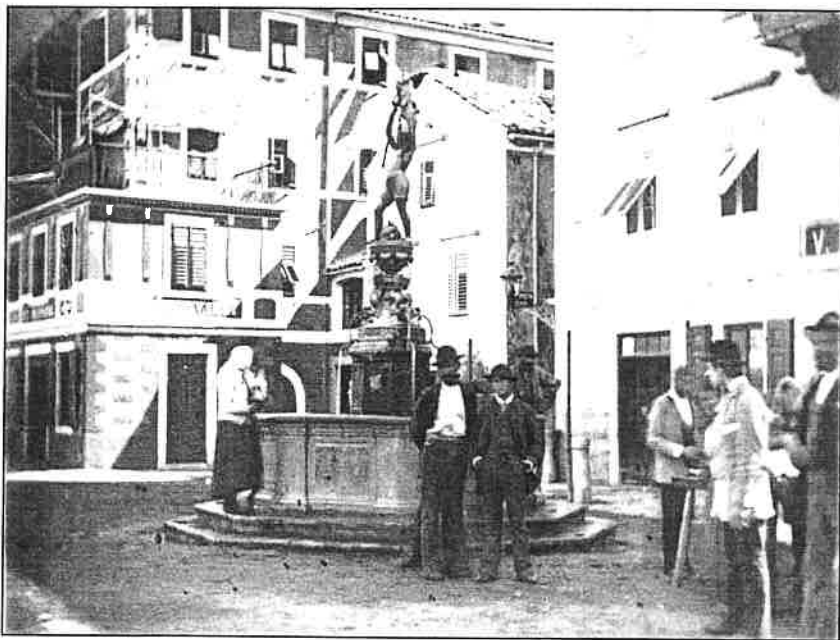
Sl. 2. "Hrvatska", prvi parobrod 1902. osnovanoga "Hrvatskog parobrodarskog društva u Senju", u privezi uz gat Drvena riva, snimljeno 1910.

THE SENIAN COMMERCIAL CHAMBER OF TRADE 1875 – 1924, SECOND PART

Summary

In this period it was much more difficult to follow the activities of the Senian Chamber than earlier, because respective reports were not printed each year as until 1890. So, this was done according to fragmentary preserved minutes. Yet, it can be concluded that the Senian Commercial Chamber of Trade was at that time a respectable institution and the opinions of its secretary Sebald Cihlar were treated with consideration and respect either in Osijek, Zagreb or Budapest. Those were very hard times, but Senians persistently struggled for the maintenance of their economic life. Their traffic isolation without the railway or good roads made them losers in respect to Rijeka. Their badly arranged port was a poor stimulation for berthing of ships there and certainly additionally influenced decrease in their trade. Fortunately, the inauguration of Senian tobacco factory in 1896 stopped the outflow of its inhabitants and brought to a metamorphosis of the city, which started to be the industrial one.

The management of Senian Commercial Chamber of Trade kept a vigilant eye on all decisions, made by the Ministry of Trade at Budapest to which they were directly subordinated. Namely, the Croatian Land government, according to the respective agreement, was not entitled to bring decisions regarding the questions from the trades or industry. So, Cihlar tried twice to apply for the establishment of a subdivision within the Land government, which would be in charge of such questions. It is interesting that all the three Croatian Chambers tried to come forward the Ministry at Budapest unitedly with their requests, but it was perhaps possible only before ban Pejačević exercised the government.

Sl. 3. Senj, obala, snimak od zapada, Stara fontana s ribarom, lijevo kuća trgovačke obitelji Olivieri, oko 1910.